

Erik Ahlman merkityksestä ja kommunikaatiosta

TUOMO AHO

Tutun ja luultavasti oikean käsityksen mukaan suomalaisessa filosofiassa tapahtui käänne vuoden 1950 tienoilla. Uusi filosofien sukupolvi (von Wright, Stenius, Ketonen) sai paikan akateemisessa maailmassa samalla kun joitakin vanhan polven edustajia väistyi syrjään, ja toisaalta aktiivisen tutkimuksen painopisteet muuttuivat selvästi: esille tuli sellaisia aihepiirejä, joita ei ennen ollut käsitelty, ja jotkin taas alkoivat vaikuttaa vanhanaikaisilta. Muutoksen voi huomata vaikkapa vain vertailemalla muutamaa *Ajatuksen* vuosikertaa. Tätä on sanottu analyyttisen filosofian läpimurroksi, joskin nimitys on varmasti varsin yksipuolinen.

Uudenlainen filosofia ei silloin ilmestynyt tyhjästä – eikä liioin pelkästään ulkomailta. Sitä edelsi myös Suomessa jo kohtalainen joukko ”esianalyttisen” filosofian hedelmiä. Kuuluisin oli tietenkin Eino Kailan tuotanto, mutta sen oikea tulkinta on edelleen hyvin epäselvä.¹ Kaila oli henkilökohtaisesti kosketuksessa Wienin piirin kanssa, mutta oma vaikutelmani on, että

¹ Valitettavasti Kailan filosofiasta ei vielä kukaan ole käyttävissä kunnollista tutkimusta. *Actan* Kaila-nide on erittäin sekalainen. Häntä kä-

hän oli kuitenkin kohtalaisen kaukana siitä analyttisestä filosofiasta, jota sittemmin 1950-luvulta alkaen harjoitettiin. Ja pääasia saattaa olla, että Kailaa kiinnosti enemmän tieteellinen monismi kuin analyysi.²

On kuitenkin joitakin muita filosofejia, jotka saavuttivat sangen moderneja mielenkiintoisia tuloksia jo ennen toista maailmansotaa. (Tällainen aikaraja on pakko tehdä, koska sota katkaisi melko täydellisesti Suomen tieteellisen ja filosofisen elämän yhteyden ulkomaailman kehitykseen.) Kaikkein kauaskantoisimpia näistä saavutuksista ovat kenties Oiva Ketosen tulokset loogisten todistusten teoriasta, joita professori Jan von Plato on esitellyt.³ Mutta on muitakin maininnan arvoisia ja myöhempään filosofiseen kehitykseen liittyviä saavutuksia. Tässä aion käsitellä eräitä Erik Ahlmanin kielifilosofisten kirjoitusten yllättäviä ulottuvuuksia. En suinkaan pyri antamaan täydellistä kuvaa Ahlmanin kielifilosofiasta, vaan käsittelem vain yhtä teemaa, joka on mielenkiintoinen juuri siitä syystä, että se muistuttaa myöhemmässä analyttisessä filosofiassa paljon keskustelua herättäneitä aiheita.

Erik Ahlman (1892–1952) oli ensin dosentti Helsingissä, sitten Jyväskylän Kasvatusopillisen korkeakoulun, nykyisen yliopiston, filosofian professori vuodesta 1935 ja lopulta rehtori, kunnes hän siirtyi käytännöllisen filosofian professoriksi Helsinkiin 1948. Hänen tuotantonsa on itse asiassa varsin laaja, vaikkakaan sitä ei luultavasti nykyisin juuri tunneta.⁴ Ahlman

sitellään muutamassa historiallisessa katsauksessa, ja hänen kirjoitustensa englanninkielisessä valikoimassa on ilmestynyt kommentoiva johdanto, mutta analyttistä yleisesitystä ei kukaan ole laatinut, vaikka sellainen olisi epäilemättä tarpeellinen, jo siitäkin syystä, että Kaila vaikutti aikanaan niin huomattavaan opiskelijajoukkoon.

² Vrt. esimerkiksi von Wright 1991.

³ Varmaan helppotajuisin katsaus on von Plato 2002.

⁴ Ahlmania arvostavat Jyväskylän filosofianharrastajat julkaisivat 1990-luvun alussa Ahlmanin suomenkieliset kirjoitukset reprint-koelmana *Teokset I–XI*, jossa osa XI sisältää *Virittäjässä* ilmestyneet kieliteoreettiset artikkelit. Eräät merkittävimmät kirjoitukset ovat kuitenkin saksankielisiä, joten ne pitää hakea alkuperäisistä lähteistä.

oli aloittanut opintonsa Helsingissä klassillisella filologialla ja väitellyt 1916 latinistina. Sen jälkeen hän oli pitkään klassillisten kielten opettaja. Ehkä jo siltä ajalta on peräisin hänen mielenkiintonsa kielifilosofiaan, joka oli aikalaisten parissa harvainen ja Suomessa lähes tuntematon ala. Hän oli systemaattisesti kiinnostunut kieliteoriasta: usean vuosikymmenen aikana hän kirjoitti koko joukon sekä puhtaasti kielitieteellisiä kirjoituksia että sellaisia, joiden näkökanta on filosofinen. Varsinaiset lingvistit saavat ehkä eniten irti tutkielmasta ”Adverbeista” (Ahlman 1933a), jossa esitettiin uusi adverbien luokittelu, mutta myös artikkelit sanamerkitysten muuttumisesta ovat yhä aivan luettavia. Artikkelissa ”Kielellisten ilmausten sisäisestä syntaktisesta rakenteesta” Ahlman (1943) muotoili ”syntaktisen mielekkyyden” käsitteen, joka osoittautuu samaksi kuin nykyinen ”kieliopillisuus”.⁵ Mutta rajoitun seuraavassa selvästi kielifilosofiin aiheisiin.

Kaikkein kiinnostavin siinä suhteessa on tutkielma *Das normative Moment im Bedeutungsbegriff* vuodelta 1926. Se on pienen monografian kokoinen (94 sivua) ja käsittelee useita keskeisiä teoreettisia kysymyksiä. Teokseen on viitattu lyhyesti parissa myöhemmässä suomalaisessa kirjoituksessa, ehkä valaisevimmin esitelmässä Itkonen 1984. Niissä ei kuitenkaan kommentoida erästä ehdotusta, joka mielestäni on Ahlmanin kirjan kaikkein huomattavin kontribuutio. Palaan siihen hieman myöhemmin.

Mikä on lauseen merkitys? Ahlmanin nuoruudessa suosittiin yleensä sellaisia käsityksiä, jotka olivat tulleet vallalle 1800-luvun jälkipuolella. Näiden aatteiden mukaan kunkin lausutun lauseen merkitys on sen lausujan jokin ajatus, jokin psykologinen tila, joka sai hänet esittämään kyseisen lauseen; lauseen

⁵ Karlsson kiinnittää huomiota tähän yhtäläisyyteen Ahlmanin ja Chomskyn käsitteiden välillä. Ahlmanin kielitieteellisistä tuloksista ks. lyhyesti Karlsson 1997, 61–62. Ahlman julkaisi myös muutamia kirjoituksia latinan kielen alalta, mutta näistä töistä en pysty sanomaan mitään. Hieman informaatiota niistä antaa Aalto 1980, 73–74, 192–193.

merkitys on jokin kielenkäyttäjän psykologinen ajatustapah-
tuma tai prosessi. Yksi Ahlmanin pääteemoista oli arvostella
tällaista ”psykologismia”. Tässä yhteydessä hän viittasi usein
esimerkiksi Husserlin loogisiin teoksiin, joissa oli tavoitteena
tehdä tietoinen erottelu empiiristen psykologisten kysymysten
ja loogisten kysymysten välillä. Hän tähdentää alituisesti, että
lauseiden ja ilmaisujen varsinainen merkitys ei voi riippua yk-
sittäisten kielenkäyttäjien mielialoista, vaan välttämättä täytyy
olla jokin yleinen normatiivinen järjestelmä, joka koskee näitä
merkityksiä. Sellainen järjestelmä on itse kieli, jonka kielenkäyt-
täjät osaavat. He eivät tietoisesti ajattele kielen normeja minään
säädöksinä, mutta he tuntevat kielijärjestelmän ja osaavat siksi
useimmiten ratkaista, mikä puhetapa on kielellisesti oikea ja
mikä ei. Ahlman itse tiivistää asian erinomaisesti kritisoides-
saan kielitieteen valtavirtaa:

Vaikuttaa varsinkin siltä kuin merkityksen ja merkitsemisen
käsitteeseen sisältyvää *normatiivista momenttia* ei kylliksi
otettaisi huomioon. Merkitys ymmärretään enimmäkseen
kausaalis-psykologisesti, eikä pidä kieltää, että *myös* sellai-
sella katsannolla on oikeutuksensa; mutta sitä ei saa sekoit-
taa toiseen tarkastelutapaan, joka on olennaisesti erilainen,
nimittäin siihen joka näkee merkitsemisessä normatiivisen
kategorian. (Ahlman 1926, 3. Vrt. myös 1926, 7 ja 86.)

Kieliteoriaa harrastanut tulee nyt heti ajatelleeksi Saussuren
langue-käsitettä, ja Ahlman viittaakin suoraan Saussureen. (Hän
kirjoitti pian myös pienen artikkelin Saussuren käsitteen sisäl-
löstä: Ahlman 1928.) Sellainen asenne oli tuolloin moderni, sillä
Saussuren käännteentekevä *Cours* oli ilmestynyt vasta 1916. Ahl-
manin koko kieliteoreettinen tuotanto poikkeaa selvästi niistä
varsin konservatiivisista ja suorastaan ääriempiristisistä tutki-
musperinteistä, jotka suomalaisessa kielitieteessä hänen aika-
naan vallitsivat.⁶

⁶ Ks. Karlsson 1997, luku 4, ja asianomaiset jaksot teoksessa
Hovdhaugen et al. 2000.

Kun Ahlman pyrkii luonnehtimaan tarkemmin tätä ”normatiivista momenttia”, hän käy läpi tuoreita ehdotuksia ja mainitsee kirjallisuudesta, lähinnä saksalaisesta, joukon merkittäviä teoreetikkoja. Näitä ovat esimerkiksi uuskantilainen Rickert ja kielitieteilijät Paul ja Erdmann. Pian kuitenkin selviää kuka on Ahlmanin merkittävin opas: hän seuraa lähinnä niitä ajatuksia, joita Anton Marty esitti monumentaalisessa pääteoksessaan *Untersuchungen* vuonna 1908.⁷ Marty on tärkein lähde Ahlmanin tutkielman teoreettisesti perustavassa luvussa 2, ja häneen viitataan moneen kertaan teoksen koko loppuosassa. Eikä siinä kaikki: vuonna 1929 Ahlman kirjoitti *Virittäjään* kokonaisen artikkelin nimenomaan Martyyn semantiikasta (”Martyyn oppi sisäisestä kielimuodosta”), ja peräti viidessä muussakin hänen *Virittäjä*-artikkelissaan on arvostavia viittauksia Martyyn. Kaikesta päätäten juuri Marty oli pysyvästi Ahlmanin kieliteorian merkittävin lähde ja vaikuttaja.

Pitää kuitenkin muistaa, että Martyyn ja Ahlmanin suhde on eräässä mielessä ongelmallinen. Marty oli paitsi kielifilosofi myös metafysiikko, ja siinä suhteessa hän oli äärimmäinen nominalisti. Hän haluaa kytkeä kieliteoreettisetkin väittämänsä ontologisen systeemin yhteyteen. Sellaisiin kysymyksiin Ahlman ei milloinkaan puuttunut, ja kaikkiaan hänen kielifilosofiassaan ei ole määrää lainkaan tehdä vaativia metafysisiä taustaoletuksia. Ahlman kannattaa paljolti samantapaisia tuloksia kuin Marty, mutta hän ei anna niille samaa ontologista sisältöä.

Ajatus normatiivisen elementin läsnäolosta todellisessa kielessä on Ahlmanille aina keskeinen. Artikkelissa Ahlman 1933b hän viittaa – Husserlia kriittisesti kehitellen – ehtoihin, jotka rajoittavat kieliopillisten lauseiden joukkoa. Vielä viimeisissä teok-

⁷ Prahan saksalaisen yliopiston professori Anton Marty (1847–1914) oli Franz Brentanon uskollinen oppilas, joka huolehti brentanolaisen koulukunnan kielifilosofisesta tutkimuksesta. Hänen pääteoksensa (Marty 1908) herätti aikoinaan jonkin verran huomiota ja polemiikkia-kin, mutta uudempien suuntausten keskellä se jäi pian melko lailla unohduksiin.

sissaan (Ahlman 1949) hän palaa kielen normeihin. (Ks. varsinkin 156–164; vrt. Leinonen 2008, 228–230.) Kieliopin järjestelmä sääntelee normatiivisena kaikkea kielenkäyttöä, mutta Ahlman ei tyydy periaatteelliseen huomioon tällaisen järjestelmän olennaisesta roolista kielessä, vaan hän pyrkii saavuttamaan kokonaiskuvan, jossa olisi tämän lisäksi mukana myös teoria todellisesta kielenkäytöstä. Koska kielenkäyttötilanteen kummallakin osapuolella, puhujalla ja kuulijalla, on kieli hallussaan, heillä epäilemättä on normaalisti myös ajatuksia ja mentaalisia tiloja, jotka liittyvät aktuaalisesti esiintyviin lauseisiin. Ahlman ottaa pohdittavakseen kysymyksen siitä, miten nämä itse kunkin tosiasiallisissa kokemissa ajatussisällöt suhtautuvat niihin sisältöihin, jotka lauseilla tulee olla riippumatta kontingenteista olosuhteista ja psykologisista tapahtumista pelkän kielijärjestelmän vuoksi. Itse asiassa hän on tarttunut erittäin vaativaan tehtävään.

Tässä tullaan Ahlmanin kielifilosofian kenties merkittävimpään komponenttiin. Hänen mukaansa nimittäin kysymys ilmauksen merkityksestä on kysymys siitä, minkä psyykkisen sisällön tulee normien mukaan liittyä asianomaiseen ilmaukseen (1926, 13–16). Kielenkäytön riittävää kuvausta varten tarvitaan kokonaisuus, jossa ovat mukana *toisaalta* lauseen systemaattinen, normien mukainen merkitys sekä *toisaalta* lauseen esiintymien aktuaaliset merkityssisällöt kunkin lausujan ja ymmärtäjän tajunnassa. Tällainen kysymyksenasettelu oli aikanaan poikkeuksellinen ja kuului sellaiselle teoreettiselle tasolle, joka yleistyi vasta paljon myöhemmin. Kansainvälisestikin hänen tarkastelutapansa oli harvinainen.

Oletetaan siis, että *kielijärjestelmä* määrää, millainen standardimerkitys on edellytettävä lauseelle S. Miten nyt selitetään tuon standardimerkityksen yhteys ajatuksiin ja mielentiloihin, joita puhujalla ja kuulijalla kommunikaatiotapahtuman yhteydessä on? Tämä kysymys on olennainen: kun äsken argumentoitiin, että lauseiden merkitykset eivät ole psykologisia vaan objektiivisia, yliyksilöllisiä ja normatiivisia, miten nyt saadaan selitetyksi, että lausumat toisaalta sittenkin ilmaisevat joitain sisältöjä, joita kielenkäyttäjät voivat omassa ajattelussaan todella

tarkoittaa ja tulkita? Miten kytketään abstrakti persoonaton tosiasia ja konkreettinen persoonallinen tosiasia? Sehän on välttämätöntä, jotta lauseiden todelliset esiintymät olisivat ymmärrettäviä. Itse asiassa juuri tämä olisi kielen kommunikatiivisen funktion selitys. Asiaan ei ole mitään itsestään selvää tai triviaalia vastausta, ja Ahlmanin tarjoama ehdotus saattaa olla hänen kielifilosofiansa kiinnostavin anti.

Marty oli suunnitellut erittäin monimutkaista mallia siitä, miten lausesignaalin S merkitys on konstruoitava. Hänen mukaansa kielenkäyttäjillä on yksityisiä ”arvostelmia”, kuten perinteisellä terminologialla sanottiin, jotka liittyvät tällaiseen merkkiin. Kuitenkin nämä yksityisesti mielletyt merkitykset voidaan suhteuttaa toisiinsa. Voidaan nimittäin olettaa, että signaalilla S on kielijärjestelmän normien mukaan jokin oikea standardimerkitys A. Nyt voimme tarkastella kielen käyttäjien subjektiivisia arvostelmia ja kysyä, ovatko ne sisällöltään kyllin lähellä tätä merkitystä. Niin on, jos niihin sisältyvät kaikki tai lähes kaikki merkityksen A olennaiset elementit. Kuten näkyy, on pakko turvautua epätarkkoihin käsitteisiin kuten ”lähes kaikki” ja ”olennainen” – mutta se on aivan oikein ja odotettavissa, kun puhutaan luonnollisesta kielestä. Voidaan sanoa, että subjektiivinen arvostelma approksimoi tällöin lauseen normatiivista standardimerkitystä. Jos siis nyt joku esittää lausesignaalin S, jos puhujan sen yhteydessä subjektiivisesti ajattelema arvostelma A_1 approksimoi sopivasti sen standardimerkitystä A, jos puhujalla on intentio saattaa arvostelmansa kuulijan tietoon ja jos vihdoin myös kuulijassa herännyt arvostelma A_2 tavoittaa saman standardimerkityksen olennaiset elementit, kyseinen lauseen S esiintymä voi aikaansaada onnistuneen kommuni-

kaation puhujan ja kuulijan välillä. Ahlman haluaa omaksua saman pääidean.⁸ Hän esittää sen jokseenkin selvästi, vaikka paljon tiivistettynä Marty'n alkuperäisistä ajatuskuluista.⁹

Olettakaamme siis, että henkilö X haluaa saattaa oman arvostelmansa A_1 toisen henkilön Y tietoon. Miten hänen on silloin meneteltävä? Koska hän on pätevä kielen käyttäjä, hän löytää kielestä lausemuodon S, jota hänen arvostelmansa ainakin suurelta osin vastaa, siis sikäli että lausemuodon standardimerkitys A on lähellä hänen arvostelmaansa. Hän lausuu kyseisen lauseen kuulijalleen Y:lle, joka myös hallitsee kieltä ja niin muodoin osaa tulkita signaalin lausemuodon. Sen perusteella Y muodostaa oman yksityisen arvostelmansa A_2 , joka sekin jotakuinkin vastaa lauseen S standardimerkitystä ja näin ollen enemmän tai vähemmän tavoittaa puhujan X alkuperäisen arvostelman A_1 . Tämä on hieman modernisoitu esitys Ahlmanin kuvauksesta. Se on yksinkertainen kielellisen kommunikaation perusmalli.¹⁰

Päätelmä vaatii heti kommentteja. Ensinnäkin, juuri tällainen ehdotus tuli jälleen ajankohtaiseksi 1950-luvulla, kun Paul Grice alkoi hahmotella ”kommunikatiivisiin intentioihin” perustuvaa merkitysteoriaa, joka herätti paljon huomiota.¹¹ Hän

⁸ Tässä kuitenkin tulevat esiin metafyyssisten kysymysten tuottamat erot. Marty kieltää kaikki lauseet: hänellä on vain uniikkeja lause-esiintymiä (Aussagen, statements) tai oikeammin vain lausujia, jotka käyttäytyvät lausuen. Silloin teorian muotoilusta tulee huomattavan tekninen tehtävä, ja on hämmästyttävää, että Marty selviytyi siitä ilman mitään formaalisia välineitä niinkin hyvin. Ahlman on vapaa tällaisista rajoituksista ja voi ongelmitta operoida lauseilla.

⁹ Voimme verrata esimerkiksi tekstejä Marty 1908 § 19 ja 58–61 sekä Ahlman 1926 luku 2.

¹⁰ Standardimerkitys ja ihmisten psykologiset arvostelmat eivät ole suoraan verrattavissa, koska ne kuuluvat käsitteellisesti eri tasoille: ”Merkitystä sellaisenaan ei kukaan voi ajatella tai kuvitella, vaan yksilö voi ainoastaan muodostaa merkityksen mukaisen elämyksen” (Ahlman 1926, 18).

¹¹ Gricen ehdotuksista syntyi kielifilosofiassa sangen laaja ja intensiivinen keskustelu. Pikakatsauksen siihen tarjoaa esimerkiksi Morris

esitti sen ensi kertaa klassisessa artikkelissaan "Meaning" vuonna 1957. Useat tutkijat ovat jo huomauttaneet, että Martyn ja Gricen välillä on ilmeinen yhtäläisyys sikäli, että he haluavat sitoa *kommunikaation* teorian ja *merkityksen* teorian yhteen. Tätä yhtäläisyyttä analysoi ainakin jo Liedtke 1990, ja myöhemmin toiset ovat palanneet asiaan. (Todettakoon varmuuden vuoksi, että mitään vaikutussuhdetta ei liene ollut.) Grice 1957 esitti ideansa hyvin yksinkertaisesti, niin että lauseen merkitys olisi todella luettavissa lausujan intentiosta (ks. Liedtke 1990, 29–32). Näin saataisiin sellainen merkityskäsite, jota nykyisissä oppikirjoissa usein kutsutaan nimellä "puhujamerkitys", *speaker-meaning*.

Kritiikki osoitti pian, että lauseiden semantiikkaa ei voi tehdä näin helpoksi. Ensinnäkin mukaan tulee ottaa erinäisiä kvalifikaatioita sellaisten tilanteiden varalta, joissa puhujan intentio ei olekaan näin suoraviivainen. Mutta sitä paitsi ja ennen kaikkea: on joka tapauksessa pakko olettaa *myös* jonkinlainen puhujasta riippumaton lausemerkitys, *sentence-meaning* tai oikeammin *utterance-meaning*, siis se ilmaisun standardimerkitys, jota edellä sanottiin A:ksi. Tähän merkityskäsitteen kahtalaisuuteen Grice joutui itsekin palaamaan monissa myöhemmissä kirjoituksissaan (esimerkiksi Grice 1968). Vaikka siis noudatettaisiin "kommunikatiivisten intentioiden" merkitysteoriaa, on lopulta pakko olettaa *sekä* kulloisenkin kielenkäyttäjän omien aivoitusten mukainen merkitys *että* kielen normiston mukainen yhteinen merkitys. Puhujalla on omia kommunikatiivisia intentioita, mutta on myös kielen normisto, joka osoittaa millaisten intentioiden kommunikoimiseen kukin lausemuoto on sovelias.

Toisella puolella ovat näin ollen kielenkäytön kunkin tapauksen relevantit psykologiset tekijät, toisella puolella lauseiden oma semantiikka. Marty, Ahlman ja Grice totesivat näiden puolten yhteenkuuluvuuden, mutta keskeiseksi ongelmaksi tulee yhteyden luonne. Kuinka oikeastaan on lausemerkitykset tulkittava? Siitä voi olla ainakin kaksi erilaista mielipidettä.

2007, luku 13. Avramides 1989 on perusteellinen ja terävä tutkimus koko tematiikasta.

Hieman yksinkertaistaen Anita Avramidesin analyysia (1989 luku 1.3) ne voi muotoilla seuraaviksi vaihtoehtoiksi:

- (1) Lausemuotojen merkitys on redusoitavissa puhujien ajatteluun.
- (2) Lausemuotojen merkitys ja puhujien vastaavien ajatusten sisällöt ovat välttämättä yhteydessä toisiinsa, mutta kumpikaan ei ole palautettavissa toiseen.

Marty, suorastaan intohimoisena nominalistina, pyrki palauttamaan lausemerkitykset puhujamerkityksiin tai määrittelemään ne yksinomaan puhujien ajattelun avulla. Hän lienee olettanut, että lausemuotojen merkitys on konstruoitavissa aktuaalisten tai mahdollisten kielenkäyttäjien arvostelmien ja intentioiden avulla. Toisin sanoen hän olisi kannattanut vaihtoehtoa (1). Kaikesta päättäen jopa Grice tavoitteli ensimmäisissä kirjoituksissaan sellaista reduktiota. Vielä melkoisesti myöhemmin useat filosofit ovat puolustaneet samanlaista ajatusta osana yleistä naturalisointiohjelmaa, jossa tarkoituksena on palauttaa ensin semantiikka psykologiaan ja sitten (tavalla tai toisella) psykologia fysiikkaan. Grice on itse sanonut selvästi, että kaikkalainen tällainen naturalisointi on hänelle täysin vieras päämäärä, ja on sanomatta selvää, että Martyn edustama Aristoteleen ja Brentanon psykologia on ristiriidassa naturalistisen reduktion kanssa. Mutta mielipidettä (1) on toki mahdollista kannattaa myös ole-matta fysikalisti.

Toiselle vaihtoehdolle on vaikeampaa antaa tarkkaa muotoa. Grice lienee päätenyt sen kannalle. On todennäköistä, että myös Ahlmanin asenne oli mielipiteen (2) mukainen. Niin täytyy päätellä jo esimerkiksi siitä, kuinka vahvasti hän aina korostaa kielen normatiivisen tason itsenäisyyttä ja lainalaisuutta.¹² Sillä on oma todellisuutensa, joka kylläkin ilmenee kielenkäyttäjien toiminnassa mutta ei ole siihen palautettavissa. Hän muun muassa selittää, kuinka puhujilla ja kuulijoilla var-

¹² Tästä Martyn ja Ahlmanin näkemysten erosta huomauttavat myös Cesalli et al. 2018, 87.

masti on ajatuksia ja intentioita, jotka liittyvät heidän lauseisiinsa, ja näissä yksilöllisissä ajatussisällöissä on monenlaista vaihtelua, mutta vain kohtuullisessa määrin: ”jos yksilöllinen mielivalta saisi liian paljon sijaa, se johtaisi siihen, etteivät yksilöt enää ymmärtäisi toisiaan” (Ahlman 1926, 10). Lausemuotojen standardimerkitys rajoittaa täten kielenkäyttäjien vapautta, jos he pyrkivät olemaan mukana kieliyhteisössä. Tässä on huomionarvoista, että Ahlman siis tulkitsee kielen normatiivisen järjestelmän viime kädessä sosiaalisesti. Sen pätevyys on sosiaalinen tosiasia.¹³

Joka tapauksessa kommunikaatio on mahdollista sen ansiosta, että viestien vaihdon osapuolet osaavat ymmärtää, että jokin lausemuoto on jonkin arvostelman suurin piirtein sovelias ilmaisu. Kielellinen kommunikaatio siis onnistuu, koska osapuolilla on hallussaan likimain sama yhteinen kieli. Silloin lausemerkitykset ja kommunikaatiotapahtumiin liittyvät ajatussisällöt ovat kaksi kielenkäytön tasoa, jotka ovat toisistaan riippuvaisia mutta eivät ole mitenkään johdettavissa tai redusoitavissa toisiinsa. Niiden luonteen ymmärtämisessä on oltava tarkkana. Esimerkiksi jos kerran lausemerkitykset kuuluvat Saussuren *languen* piiriin, tulee helposti ajatelleeksi, että Martyn ja Ahlmanin subjektiiviset merkitykset olisivat Saussuren *parolea* (näin Salmela 2014). Niin ei kuitenkaan ole. *Parole* sisäl-

¹³ Tässä joudutaan jälleen lähelle kysymyksiä, joista on keskusteltu paljon viime vuosikymmenien kielifilosofiassa. Ajatus kielen olennaisesta yhteisöllisyydestä on näet tullut filosofien parissa merkittäväksi ja syvälliseksi teemaksi Wittgensteinin jälkeen. Mutta on hyvin mahdollista, että samansukuiset aiheet ovat olleet kielitieteilijöiden joukossa esillä jo paljon aikaisemmin. Niinpä Ahlman selostaa kuuluisan lingvistin Hermann Paulin kantaa, jonka mukaan lauseiden merkitys on siinä, miten *kuulijat* ne ymmärtävät, toisin sanoen siinä, miten ympäröivä kieliyhteisö ne käsittää. Tässä suhteessa Paul on 1880-luvulla kiinnostavasti vastakohtana niille, jotka etsivät merkitystä *puhujan* psykologiasta.

tää vain kielen konkreettisia esiintymiä; siinä ei ole lainkaan kysymys uskomuksista tai intentioista.¹⁴

Intentionaalista teoriasta seuraa luonnollisesti, että kielenkäyttö on jossain määrin epämääräistä: täsmälleen sama viesti ei välity puhujalta kuulijalle. Näin on, koska lausemuodon standardimerkitystä voi approksimoida lukuisilla vähän erilaisilla merkityksillä sekä puhujan että kuulijan puolella. Oikeastaan epämääräisyys johtuu jo siitä, että kaksi henkilöä ei ainakaan helposti ole samassa mielentilassa. Ahlman sanoo jopa, että yksilöiden ajatukset ovat parhaassakin tapauksessa vain samankaltaisia (1926, 26). Tämä voi olla liioiteltu väite, mutta siihen houkuttelee tapa käyttää ajatuksista saksan sanaa *Erlebnis*, joka yhdistyy juuri omakohtaisiin elämyksiin. Asiaan vaikuttaa sekin, että ihmisten tosiasiallisessa puheessa ilmaisuihin liittyy usein erilaisia oheismerkityksiä, joita nykyään sanotaan konnotaatioiksi. Tutkielman Ahlman 1926 luku 4 koskee juuri niitä. Hän käsittelee varsinkin niitä oheismerkityksiä, joilla on emotionaalinen leima. (Vrt. Salmela 2014.) Sitä paitsi epämääräisyyttä luonnollisesti aiheuttaa se, että ihmisillä on mielessään sanojen yhteydessä erilaisia mielikuvia; toisin sanoen sanasemantiikka ei ole mitenkään tiukasti määritelty.

Lyhyissä diakronisissa huomautuksissaan Ahlman toteaa, että kielen muutoksissa on tyypillistä, että todelliseen kielenkäyttöön ilmestyy jokin uusi käytäntö, joka poikkeaa vallitsevista normeista. Sellainen normeista erkaneva käytäntö voi päästä sosiaalisesti laajalti tunnetuksi ja suosituksi (”vrt. Suomen kieltolaki”, Ahlman 1926, 8). On mahdollista, että se lopulta jopa syrjäyttää entisen normin ja vakiintuu sen tilalle.

Näyttää siltä, että Ahlman sai aikaan oman versionsa ”kommunikatiivisiin intentioihin” perustuvasta merkitysteoriasta – paljon ennen Gricen työtä, joka on yksi modernin kielifilosofian peruskivistä. Tietenkin Ahlmanin suoritus on paljon suppeampi, yksinkertaisempi ja naiivimpi, mutta sehän on oikeastaan

¹⁴ Ks. esim. Saussure 1916, *Johdannon* IV luku, ja De Maunon kommentit.

tyypillistä edelläkävijöiden kohdalla. Ja kaikesta päättäen hänen kielifilosofiaansa voi myös pitää yhtenä etappina Martyn ja Gricen välillä.

Seuraava kysymys koskisi luonnollisesti kielen normikokonaisuuden luonnetta: miten se syntyy, miten se koetaan, mitä siitä voidaan sanoa tai tietää? Juuri tällaisten kysymysten kanssa myös moderni kielifilosofia joutuu tekemisiin. Ahlman lähestyi niitä toisesta suunnasta, sillä normien luonne ylipäänsä oli hänen koko filosofiassaan pysyvä ja keskeinen ongelma, jonka tapaa alinomaan hänen kirjoituksistaan. Siihen enempää paneutumatta voi todeta luonnolliseksi, että hän voi tarkastella kielellisten normien teoriaa yhtenä normiteorian erikoistapauksena. Jo esseekokoelmassa Ahlman 1925 on luku ”Normit ja todellisuus”, jossa mainitaan kielinormien päteminen ”tapaan perustuvien normien seuraamisen” lajina (125). Ominaisesta lähestymistavastaan huolimatta hän päätyy tuloksiin, jotka muistuttavat kiinnostavasti nykyisten kielifilosofien ajatustapaa.

Ahlmanin huomautuksissa kielenkäytön normatiivisesta säännönmukaisuudesta on jotakin sekä filosofian että kielitieteen historian kannalta merkillepantavaa. Oletettakoon nimittäin häntä seuraten, että kieltä käytetään ja lauseita lausutaan joidenkin yhteisesti tunnettujen ja hallittujen normien mukaan ja että tällainen säännöstö säätelee myös merkityksiä. Silloin ollaan lähellä ajatusta, että oikeastaan on käynnissä jonkinlainen *kielipeli*. Ahlman ei käyttänyt aivan sitä termiä, mutta analogia on ilmeinen. ”Sääntöjen järjestelmä ei ole mikään mystinen olento tai muodostuma, joka *on olemassa* samalla tavalla kuin luonnonoliot, vaan se *on voimassa* [gilt] samalla tavoin kuin pelin säännöt [!] tai tapa tai laki” (Ahlman 1935, 262). Ja on varsin uskottavaa katsoa, että hänen noudattamansa tapa analysoida kielellisiä ilmiöitä ennakoisi sellaista suhtautumista, jonka Wittgensteinin seuraajat tekivät tunnetuksi melkoisesti myöhemmin.¹⁵ Tuosta ”kielinormien” ja ”pelisääntöjen” yhtäläisyydestä

¹⁵ Olisi kiintoisaa tietää jotain G. H. von Wrightin mielipiteistä Ahlmanin suhteen. Mutta von Wrightin kirjeenvaihdon arkistossa ei ole

ovat eräät tutkijat huomauttaneetkin: Itkonen 1984 ja Mulligan 2006. Voi myös väittää, että se ajatus kielen normatiivisista laeista, jota Marty ja Saussure edustavat ja jota Ahlman kannattaa, on lähempänä modernia, post-wittgensteinilaista ajattelutapaa kuin empiristien asenne. On ehkä hieman paradoksaalista, että vanhakantaisen katsannon puolella olivat Ahlmanin aikalaisista sekä filosofiset positivistit, jotka mielsivät itsensä uuden-aikaisen edistyksen esitaistelijoiksi, että kielitieteen vallitseva suuntaus, joka perustui 1800-luvun lopun saksalaisiin ”nuogrammaatikkoihin”.

Ahlman kirjoitti *Virittäjään* 14 kielitieteellistä artikkelia. Melkein kaikissa näkyy pyrkimys paneutua yleisen kieliteorian probleemeihin.¹⁶ Vaikka hän siis oli ahkera kirjoittaja, hänen suoritustensa vaikutukset jäivät kaikesta päättäen vähäisiksi. Ahlmanin ajatuksista ei ilmeisesti syntynyt Suomen kielitieteilijöiden parissa mitään keskustelua, hänen kirjoituksiinsa ei esimerkiksi koskaan vastattu. Kaikkiaan hänen ajatuksensa kielen teoriasta ovat olleet jokseenkin unohduksissa. Vasta uusissa yleiskatsauksissa on pantu merkille hänen merkityksensä. Ulkomaillakin on sängen tunnettu filosofi ja filosofianhistorioitsija, Kevin Mulligan, havainnut Ahlmanin roolin ideoiden kehittäjänä. Hän huomauttaa siitä, kuinka Ahlman toteaa kaiken kielellisen symbolirelaation normatiivisen luonteen (Mulligan 2006, 119). Tällöin hän viittaa kiittävästi tutkielmaan *Das normative Moment*, mutta suomenkieliset tekstit ovat tietenkin olleet hänelle tavoittamattomissa. Mulligan kirjoitti myös artikkelin Martyn vaikutuksista ja mainitsi siinä yhteydessä Ahlmanin ideat kieleen olennaisesti kuuluvasta säännönmukaisuudesta, muun muassa siksi, että kuuluisa psykologi Karl Bühler esitti eri yhteyksissä varsin samanlaisia ajatuksia (Mulligan 2017, 166). Sen sijaan suomalaisista kommentaattoreista Salmela

ainoatakaan Ahlman-kirjettä (ks. R. Vilkkonen, *Bibliographia Wrightiana*).

¹⁶ Saman voi huomata jos katsoo niitä muutamia arvosteluja kielitieteellisistä kirjoista, joita Ahlman kirjoitti *Neuphilologische Mitteilungen* ja *Finnisch-ugrische Forschungeniin*.

(2014) katsoo koko aihepiirin lähinnä kielitieteelliseksi eikä filosofiseksi. Hän selostaa aivan oikein yhtä Ahlmanin perusideaa, nimittäin yksityisten mielentilojen ja normatiivisen järjestelmän suhdetta, mutta omaperäisin ajatus eli kommunikatiivisen funktion analyysi jää käsittelemättä. Leinonen (2008, 158) toteaa, että Ahlmanin kielifilosofia ansaitsisi kyllä tutkimusta, mutta ei itse puutu siihen.

Kuten jo alussa totesin, en ole tässä pyrkinyt laatimaan mitään yleiskatsausta kaikesta, mitä Ahlman ajatteli kielestä. Sen sijaan olen väittänyt, että hänen ideansa ovat yhteydessä eräseen 1900-luvun merkittävimpään kielifilosofiseen aloitteeseen. Nähdäkseni Erik Ahlman tutki tällä alalla huomattavasti monimutkaisempia kysymyksiä kuin suomalaiset aikalaisensa. He tyytyivät hyvin alkeellisiin filosofisiin kantoihin kielen teoriassa – tai paremmin sanoen, he eivät ilmeisesti mieltäneet kielifilosofiaa miksiäkään vartenotettavaksi filosofian haaraksi. Tätä vaikutelmaa on vaikea välttää esimerkiksi Kailan kirjoituksia katsellessa. Niissä kyllä puhutaan lauseiden merkitsevyyden kriteereistä loogisten empiristien tapaan, mutta mitään nykyisessä mielessä kielifilosofisia kysymyksiä ei problematisoida. Kallistun arvelemaan, että varsinaisen suomalaisen kielifilosofian historia voidaan aloittaa Erik Ahlmanista.

Helsingin yliopisto

Kirjallisuus

- Aalto, Pentti (1980), *Classical Studies in Finland 1828–1918*, Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Ahlman, Erik (1925), *Teoria ja todellisuus*, Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Ahlman, Erik (1926), *Das normative Moment im Bedeutungsbegriff*, Suomalaisen Tiedeakatemia toimituksia B: XVIII, N:o 2, Helsingfors: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Ahlman, Erik (1928), "Kieli ja puhe", *Virittäjä* 32, 156–162 (Ahlman 1993).
- Ahlman, Erik (1929), "Martyn oppi sisäisestä kielimuodosta", *Virittäjä* 33, 200–211 (Ahlman 1993).

- Ahlman, Erik (1933a), "Adverbeista", *Virittäjä* 37, 137–159 (Ahlman 1993).
- Ahlman, Erik (1933b), "Apriorisia lakeja kielessä", *Ajatus* 6, 5–15.
- Ahlman, Erik (1935), "Zur Sprachtheorie", *Anzeiger der finnisch-ugrischen Forschungen* 23, 257–265.
- Ahlman, Erik (1943), "Kielellisten ilmausten sisäisestä syntaktisesta rakenteesta", *Virittäjä* 47, 264–276 (Ahlman 1993).
- Ahlman, Erik (1949), "Normit kielen alalla", *Ajatus* 15, 5–23.
- Ahlman, Erik (1993), *Teokset XI. Artikkeleita (4): Virittäjä (1928–1951)*, Jyväskylän yliopiston filosofian laitoksen julkaisu 59, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Avramides, Anita (1989), *Meaning and Mind. An Examination of a Gricean Account of Language*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Cesalli, Laurent, Janette Friedrich & Claudio Majolino (2018), "Les actes de parole et la tradition austro-allemande" teoksessa B. Ambroise (toim.), *De l'action du discours: le concept de speech act au prisme de ses histoires*, London: ISTE.
- Grice, H. P. (1957), "Meaning", *The Philosophical Review* 66, 377–388.
- Grice, H. P. (1968), "Utterer's Meaning, Sentence-Meaning, and Word-Meaning", *Foundations of Language* 4, 225–242.
- Hovdhaugen, Even, Fred Karlsson, Carol Henriksen & Bengt Sigurd (2000), *The History of Linguistics in the Nordic Countries*, Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Itkonen, Esa (1984), "Erik Ahlman kieliteoreetikkona", Jyväskylän yliopiston filosofian laitoksen julkaisu 19, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Karlsson, Fred (1997), *Yleinen kielitiede Suomessa kautta aikojen*, Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Leinonen, Mikko (2008), *Tieteellinen ajattelu ja filosofian rikkaruohot. Filosofian identiteetistä suomalaisen filosofian ongelmana ja filosofiakäsitteet Eino Kailan ja Erik Ahlmanin tuotannossa*, Acta Universitatis Tamperensis, Tampere: Tampere University Press.
- Liedtke, Frank (1990), "Meaning and Expression: Marty and Grice on Intentional Semantics" teoksessa K. Mulligan (toim.), *Mind, Meaning and Metaphysics. The Philosophy and Theory of Language of Anton Marty*, Dordrecht: Kluwer.
- Marty, Anton (1908), *Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie*, Halle: Verlag von Max Niemeyer.

- Morris, Michael (2007), *Introduction to the Philosophy of Language*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mulligan, Kevin (2006), "Certainty, Soil and Sediment" teoksessa M. Textor (toim.), *The Austrian Contribution to Analytic Philosophy*, London: Routledge.
- Mulligan, Kevin (2017), "The Origins of Emotivism, Expressivism and the Error Theory: Marty, Scheler, Russell, Ogden & Richards" teoksessa G. Fréchette & H. Taieb (toim.), *Mind and Language – On the Philosophy of Anton Marty*, Berlin: De Gruyter.
- von Plato, Jan (2002), "Elämä ja teos – ajatuksia Oiva Ketosen tieteellisen saavutuksen johdosta", *Ajatus* 59, 45–58.
- Salmela, Mikko (2014), "Ahlman, Erik" teoksessa S. Syrjämäki ja T. Kannisto (toim.), *Logos-ensyklopedia*, Eurooppalaisen filosofian seura ry. URL = <<https://filosofia.fi/node/2352>> (4.8.2019).
- de Saussure, Ferdinand (1916/1995), *Cours de linguistique générale*, toim. T. De Mauro, Paris: Payot.
- von Wright, Georg Henrik (1991), "Eino Kailan monismi", *Tiede & edistys* 16, 8–20.

